

عوامل اجتماعی مرتبط با تغییر در نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر

سید حسین سراج زاده^۱، یونس اکبری^۲، ایرج فیضی^۳

(تاریخ دریافت: ۹۵/۰۴/۱۵، تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۱/۰۹)

چکیده

این پژوهش در پی بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با تغییر رفتار و نگرش دانشجویان نسبت به مواد مخدر در دوره دانشجویی است. برای پی جویی این تغییر از طرح پیمایش طولی پس نگر استفاده شده است. جمعیت نمونه این تحقیق شامل ۲۹۹ نفر از دانشجویان دختر و پسر دانشگاه خوارزمی بوده است. نظریه‌های مورد استفاده در این پژوهش شامل نظریه پیوند اجتماعی، فرصت افتراقی، پیوند افتراقی، احساس آنومی و نظریه ناکامی (شکست عشقی و تحصیلی) است. نتایج بدست آمده بیانگر آن است که بین متغیرهای مستقل و زمینه‌ای (جنسیت، وضعیت تاهل، پایگاه اجتماعی و اقتصادی والدین، رشته تحصیلی در دانشگاه، فرصت افتراقی، التزام، پیوند افتراقی، مشغولیت به فعالیت های فوق برنامه، احساس آنومی، شکست تحصیلی، شکست عشقی) و متغیرهای وابسته (تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد) ارتباط معنی داری وجود

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، serajsh@yahoo.com

۲. کارشناس پژوهش پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی و دانشجوی دکتری توسعه اجتماعی روستایی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)، younes.akbari@ut.ac.ir

۳. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
Iraj_faizi@yahoo.com

دارد. با وجود این کیفیت رابطه این متغیرها با نگرش نسبت به مواد با کیفیت رابطه آنها با رفتار نسبت به مواد و همچنین سیگار متفاوت بود. به طور کلی می‌توان گفت که شدت تغییر رفتار نسبت به مواد و سیگار بیش از تغییر نگرش بود و بیشترین رابطه بین متغیرهای التزام، مشغولیت و فرصت افتراقی و متغیرهای وابسته تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد بوده است.

واژگان کلیدی: تغییر رفتار، تغییر نگرش، مواد مخدر، دانشجویان، آنومی، پیوند افتراقی.

مقدمه

مشکل اعتیاد به عنوان یک پدیده مهلک و مخرب که نتایجش می‌تواند اثرات بسیار سویی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه داشته باشد، در هر جامعه‌ای مطرح است و معمولاً گروهی که در برابر این پدیده خطرناک بیش از سایر گروهها آسیب پذیر است همانا گروه جوانان یک جامعه است (فرجاد و همکاران، ۱۳۷۴: ۱۵۱). اهمیت مساله مصرف مواد در نوجوانان و جوانان به دلیل حساسیت این دوران در فرایند رشد و هویت‌یابی آنان دو چندان می‌شود. این مساله وقتی از حساسیت فوق العاده‌ای برخوردار می‌گردد که به عامل جوانی، عامل دانشجو بودن نیز افزوده می‌شود؛ چرا که دانشجویان از ارکان اصلی نیروی انسانی کشورها محسوب می‌شوند و نقش به‌سزایی در تحول، پیشرفت و تعالی هر کشوری دارند (اکبری زردخانه، ۱۳۸۶: ۶) در این بین نقش دانشگاه به عنوان محلی که در آن امکان تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد (به دلیل جدایی دانشجو از خانواده در طول دوران تحصیل) برای دانشجویان فراهم می‌باشد، از اهمیت زیادی برخوردار است. پژوهشهای متعددی در کشور در سالهای اخیر در مورد مصرف مواد در بین جوانان و به خصوص قشر دانشجو صورت گرفته است. نتایج مطالعات صورت گرفته حاکی از افزایش مصرف مواد مخدر در بین قشر دانشجو است (سراج زاده، ۱۳۸۲؛ رحیمی موقر و سهیمی ایزدیان، ۱۳۸۴؛ سیام، ۱۳۸۵؛ رحیمی موقر و همکاران، ۱۳۸۵؛ سراج زاده و فیضی، ۱۳۸۶؛ الف؛ سراج زاده و فیضی، ۱۳۸۶؛ حیدری، ۱۳۸۸؛ اکبری زردخانه و همکاران، ۱۳۸۹؛ اصغری و همکاران، ۱۳۹۲). حضور دانشجویان در محلی غیر از محل سکونت خانواده خود، با فشارهای روانی و استرس همراه است. بعد مسافت، دوری از خانواده و عدم حمایت و عدم کنترل آنها، معاشرت با دوستان مصرف‌کننده مواد و مشکلات عدیده دیگر، زمینه فشارهای اجتماعی و روانی برای تغییر نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد را فراهم می‌آورد. "نتایج طرح ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد مخدر در ایران نشان

می‌دهد که دلایل شروع مصرف مواد از دیدگاه معتادان مورد مطالعه بدین شرح بوده است: کنجکاو (۴۴/۷ درصد)، کسب لذت (۴۰/۲ درصد)، مشکلات خانوادگی (۲۵ درصد)، فشار دوستان (۲۲/۷ درصد)، در دسترس بودن مواد (۲۱/۱ درصد)، کمبود عاطفی (۱۸/۹ درصد)، درمان دردهای جسمی (۱۷/۵ درصد)، عدم کنترل خانواده (۱۲/۸ درصد)، شکست عشقی (۹/۲ درصد) "رزاقی و همکاران، ۱۳۸۱، به نقل از سراج زاده و فیضی، ۱۳۸۶: ۸۴ الف). تا به حال پژوهش‌های نسبتاً فراوانی در زمینه همه‌گیری مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان کشورهای مختلف صورت گرفته است. مطالعات مختلفی در امریکا بر روی دانشجویان صورت می‌گیرد که اغلب وسعت ملی داشته و به صورت طولی انجام می‌شوند که ابزار مطالعه در بیشتر آنها پرسشنامه و در اکثر مطالعات روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت خود گزارشگری^۱ بوده است. در ایران نیز مطالعات متعددی در خصوص مصرف مواد در بین دانشجویان انجام شده، بیشتر این مطالعات در پی بررسی دلایل و عوامل موثر بر گرایش دانشجویان به مواد مخدر و میزان همه‌گیری و تفکیک مواد مخدر مصرفی به وسیله قشر دانشجو بوده‌اند، ولی تاکنون پژوهشی که در آن به مطالعه تغییر نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر بپردازد صورت نگرفته است. بیشتر مطالعات صورت گرفته به صورت پیمایش مقطعی انجام شده‌اند، و تحقیقاتی که بصورت طولی در زمینه مواد مخدر صورت گرفته باشد وجود ندارد. در مقاله حاضر تلاش بر آن است تا به شیوه مطالعه طولی پس‌نگر^۲ به موضوع تغییر نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر در طول دوران تحصیل پرداخته شود و به این سوالات پاسخ داده شود که دانشجویان چه رفتار و نگرشی نسبت به مواد مخدر دارند؟ تغییرات رفتار و نگرش دانشجویان در طول دوران تحصیل نسبت به مواد مخدر چقدر است؟ عوامل مرتبط با تغییر رفتار و نگرش دانشجویان نسبت به مواد مخدر کدام است؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های خارجی

مطالعات فراوانی در زمینه مواد مخدر در کشورهای غربی با استفاده از ابزارهای پژوهشی و رویکردهای نظری مختلف صورت گرفته که در این بخش به نتایج تعدادی از آنها اشاره می‌شود.

^۱:self-report

^۲:retrospective longitudinal study

گرایدون^۱ (۱۹۹۶) در تحقیقی با عنوان "پیش‌بینی استفاده از الکل و مواد مخدر در بین دانش‌آموزان دبیرستانهای لوئیزیانا" به بررسی رابطه بین مصرف مواد مخدر و الکل توسط دانش‌آموزان و متغیرهای ترکیبی (سن، جنس، نژاد، میزان نمره، تضاد خانوادگی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی، پایه تحصیلی، موفقیت تحصیلی، عزت نفس و نوع مدرسه) با یک نمونه ۳۵۹ نفری از دانش‌آموزان مدارس عالی منطقه لوئیزیانا پرداخته است. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که رابطه معناداری بین استفاده از الکل و مواد مخدر و مجموعه متغیرهای ترکیبی وجود دارد.

یافته‌های حاصل از یک پیمایش طولی که با استفاده از ابزار پرسشنامه در سال‌های ۱۹۹۵، ۱۹۹۷، ۱۹۹۹ توسط واحد پژوهش سوء مصرف مواد مخدر و الکل دانشگاه جیمز مدیسون امریکا در بین دانشجویان آن اجرا شد بیانگر این امر است که اکثر دانشجویان (۶۳/۳ درصد) در طول هفته دست‌کم یکبار الکل مصرف کرده بودند، در حالی که ۷۵ درصد از آنها گفته‌اند که در حال حاضر مصرف کننده ماری جوانا نیستند، ۴۳ درصد هرگز ماری جوانا مصرف نکرده‌اند، بیش از ۸۵ درصد از آنها هرگز کوکائین، آمفتامین‌ها، مواد افیونی (تریاک و هروئین) و سایر مواد مخدر غیرقانونی مصرف نکرده‌اند. همچنین در مقایسه‌ی سالهای ۱۹۹۵ و ۱۹۹۹ نزدیک به نیمی از دانشجویان (به ترتیب ۴۳ و ۴۹ درصد) اظهار داشته‌اند که برای مصرف الکل از ناحیه دوستانشان تحت فشار بوده‌اند (مارتینو-مک آلیستر، ۱۹۹۲: ۲) (martino and MC, Allister, 1999: 2).

در مقاله دیگری نیوبری-بریج^۲ و همکاران (۱۹۹۹) با عنوان "عوامل موثر بر مصرف الکل و مواد غیرمجاز در بین دانشجویان پزشکی" شیوع مصرف مواد غیرمجاز و الکل در میان دانشجویان جدیدالورود پزشکی و عوامل موثر بر آن را مورد بررسی قرار دادند. نتایج بیانگر این بود که ۴۵ درصد از دانشجویان میزان مصرفی بالاتر از حد مجاز در نوشیدن الکل داشتند و سن کسانی که اولین بار الکل مصرف می‌کردند، پایینتر از سن قابل پیش‌بینی برای مصرف الکل بود. حشیش با ۴۵ درصد مصرف، فراوانترین ماده مصرفی در بین داروهای غیرمجاز بود. همچنین وجود رابطه معنی‌داری بین مصرف الکل و تجاربی مثل شکست تحصیلی و درگیرهای

¹: Graydon

²: Newbury-Birch

جنسی و بحث و درگیری فیزیکی مشاهده شد. بین ویژگی شخصیتی، روان‌پریشی و مصرف الکل و داروهای غیرمجاز نیز رابطه معنی‌داری وجود داشت.

در مقاله‌ای تحت عنوان "مشروب و دارو: از دانشجویی پزشکی به دکتری" نیوبری-بریچ (۲۰۱۰) به یک بررسی طولی در مورد مصرف مشروبات الکلی و مواد غیر مجاز در بین دانشجویان پرداختند (ابتدا در سال دوم و سپس سال پنجم دوره و نهایتاً یکسال بعد از کسب مدرک). نتایج بیانگر این امر بود که میانگین مصرف الکل بصورت معنی‌داری ($p < 0.015$) در هر سه زمان افزایش یافته‌ی از ۱۵/۲ به ۱۶ و ۱۸/۸ واحد در هفته رسیده بود. همچنین بررسی وضعیت مصرف مواد غیر مجاز نیز نشان‌دهنده افزایش مصرف از ۵۰ درصد به ۶۳ درصد و در نهایت به ۶۵ درصد در طول سه پیمایش بود.

در تحقیقی با عنوان "شیوع مصرف الکل، تنباکو و استفاده از داروهای روانگردان در بین دانشجویان پزشکی در دانشگاه ایالتی مینس جنرال در برزیل" پترولانو^۱ و همکاران (۲۰۱۰) که با استفاده از پرسشنامه و شیوه خودگزارشگری صورت گرفت نتایج حاصله بیانگر این است که: بیشترین میزان مصرف در بین دانشجویان با ۸۵،۲ درصد، به الکل اختصاص داشت؛ مصرف حشیش به وسیله ۱۶،۵ درصد از دانشجویان، ال اس دی ۶،۹ درصد، محرکها ۱۲ درصد، آمفتامین‌ها ۷،۵ درصد، و مواد استنشاقی ۱۶،۸ درصد گزارش شد. مصرف کوکائین، کراک و آرام بخش‌ها و مواد استروئیدی به ندرت گزارش شد. مصرف‌کنندگان اکثراً مجرد، مرد و بیشتر، از کسانی بودند که به تنهایی زندگی می‌کردند و نیازی به شغل برای تأمین مالی خود نداشتند.

نازنین‌سانی (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان "اعتیاد به مواد در بین دانشجویان کارشناسی دانشگاه‌های خصوصی در بنگلادش" دلایل اعتیاد به مواد و انواع داروهای که آنها مصرف می‌کردند و نگرش آنها به درمان را مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد که ۳۸/۸ درصد از پاسخگویان دلیل اعتیاد خود را دوستان معتاد ذکر کردند. ۳۱/۹ درصد از پاسخگویان تنها به دلیل "امتحان کردن چیزی جدید" درگیر اعتیاد به مواد شده بودند. بنابر نتیجه‌گیری وی، اصولاً دانشجویان برای تفریح یا صرفاً از جهت کنجکاوی مواد مصرف می‌کردند در حالی نگرش آنها به پذیرش درمان بسیار منفی است.

^۱: petrolanu

پژوهش‌های داخلی

در داخل کشور نیز تحقیقاتی در زمینه مصرف مواد مخدر بین دانشجویان صورت گرفته که در زیر به برخی از نتایج آنها اشاره می‌شود:

فروتنی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای تحت عنوان "شناخت و سوء مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان شهرستان لارستان" به نتایج زیر دست یافت:

از تعداد کل دانشجویان مورد مطالعه ۲۲/۴ درصد حداقل یک بار مواد مخدر مصرف کرده‌اند و ۳۸ درصد دانشجویان در محافل مصرف مواد مخدر حضور داشته‌اند. وجود یک رابطه معنی‌دار، میان زندگی در خوابگاه‌های دانشجویی با مصرف بیشتر مواد مخدر از یافته‌های تحقیق است ($P=0/0001$).

در مقاله‌ی "عوامل اجتماعی موثر بر مصرف تریاک و مشروبات الکلی در بین دانشجویان" (سراج زاده و فیضی، ۱۳۸۶ب) نتایج به دست آمده حاکی از آن است که همه متغیرهای مستقل جنسیت، پایگاه اجتماعی- اقتصادی، احساس انومی، امیدواری به آینده تحصیلی و شغلی، آلودگی محیط و دینداری با هر دو متغیر وابسته مصرف تریاک و مشروبات الکلی ارتباط معنی‌دار و قابل توجه دارند. یافته‌ها حاکی از تفاوت شدت تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته بود بطوری که شدت تأثیر دینداری بر مصرف تریاک بیشتر از مصرف مشروبات الکلی و شدت تأثیر پایگاه اجتماعی- اقتصادی بر مصرف مشروبات الکلی بیشتر از مواد مخدر بود.

در مقاله‌ی دیگری با عنوان "آگاهی و نگرش دانشجویان دانشگاه علمی-کاربردی جهاد دانشگاهی تهران نسبت به اکستازی" (خوشه مهری و دیگران، ۱۳۸۹) نتایج به دست آمده نشان دادند که اکثر دانشجویان (۸۵/۶ درصد) فاقد آگاهی دیداری بودند. میزان آگاهی شنیداری در بین دانشجویان (۸۸/۵ درصد) و میزان نگرش منفی نسبت به اکستازی ۷۳/۷ درصد بود. بین میزان آگاهی دیداری و شنیداری در خصوص مصرف اکستازی با وضعیت حضور والدین، سطح تحصیلات پدر و مادر، بعد خانواده و رتبه تولد ارتباط معنی‌داری وجود نداشت، اما بین آگاهی شنیداری با وضعیت تأهل و وضعیت اعتقادی ارتباط معنی‌دار بود.

رفیعی و علی‌پور (۱۳۹۳) در مقاله "نگرش دانشجویان کشور به مواد اعتیادآور در سال ۱۳۹۰" که با هدف سنجش وضعیت نگرش دانشجویان کشور به مواد انجام شد نتیجه گرفتند که نگرش دانشجویان پسر و نیز مجردان به اعتیاد مثبت تر از دانشجویان دختر و متأهل بود. این تحقیق نشان داد، عواملی مانند پیوند اجتماعی و منابع کنترل درونی و بیرونی، دسترسی به هنجارهای مؤید مصرف مواد، زندگی در کانون گرم خانواده و سرپرستی و نظارت مناسب خانواده بر امور دانشجویان می‌تواند در شکل‌دهی و اصلاح نگرش به مواد نقش داشته باشد.

نتایج تحقیق زاده‌محمدی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "مرور نظام‌مند تحقیقات سوء مصرف مواد مخدر در نوجوانان" با هدف بررسی مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه رفتارهای پرخطر مربوط به سوء مصرف سیگار، الکل و مواد مخدر با روش مرور نظام‌مند به این نتیجه رسیدند که عواملی همچون سن، جنسیت، وضعیت تحصیلی، حضور افراد مصرف کننده در خانواده و نیز در میان دوستان و همسالان، وضعیت درآمد و پایگاه اجتماعی و اقتصادی خانواده و در نهایت دسترسی آسان به مواد مخدر، سیگار و الکل را می‌توان مهمترین عوامل تاثیرگذار بر سوء مصرف مواد در میان نوجوانان دانست.

تحقیقات صورت گرفته در داخل کشور بیشتر به عوامل موثر به گرایش به مواد مخدر پرداخته‌اند و تمامی آنها بصورت تحقیقات مقطعی انجام شده‌اند و جای خالی تحقیقات طولی در زمینه اعتیاد در داخل کشور محسوس است؛ اما در تحقیقات انجام شده در خارج از کشور، پژوهش‌های طولی بیشتری صورت گرفته است. در مقاله حاضر سعی بر آن است که عوامل مؤثر بر تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد در بین دانشجویان مطالعه شود و برای این کار از روش پیمایش طولی گذشته‌نگر استفاده شده است.

چارچوب نظری

از لحاظ تاریخی اولین تبیین‌هایی که در زمینه رفتارهای انحرافی انجام شده است متعلق به رویکرد زیست‌شناختی است. پیش‌فرض اساسی دانشمندان رویکرد زیست‌شناختی این است که یک پدیده زیستی مانند یک غده مغزی یا بعضی از انواع عدم تعادل مواد شیمیایی در بدن می‌توانند مستقیماً به رفتار انحرافی منتهی شوند (احمدی، ۱۳۷۷: ۲۰). در این رویکرد اعتیاد به مواد مخدر به عواملی نظیر مرکز پاداش در مغز، نقش گیرنده‌های افیونی و عوامل ژنتیکی ربط داده می‌شود. نظریه‌های روانشناختی، کجروی را عکس‌العمل نسبت به مشکلات شخصیتی می‌دانند و اطلاق عناوینی چون دیوانه، خل، مریض و امثال آن به افراد کجرو حاکی از ارتباط داشتن نابهنجاری با خصوصیات شخصیتی و روانشناختی است (صدیق سروسستانی، ۱۳۶۷: ۵۶). علل مصرف مواد مخدر از نقطه نظر روانشناختی را می‌توان با توجه به مراحل روانی جنسی، تکامل جنسی و تکامل شخصیت تبیین کرد. به این دو رویکرد انتقاداتی چند از سوی جامعه‌شناسان وارد آمده است. از جمله این که آنها چنین استدلال می‌کنند که این قبیل تئوریه‌ها، عوامل اجتماعی و فرهنگی را در تبیین انحرافات نادیده می‌گیرند و در روش مطالعاتی آنها اتفاق نظر چندانی وجود ندارد. در میان روانشناسان توافق ناچیزی درباره عوامل تشکیل

دهنده سلامت ذهن و چگونگی سنجش ویژگیهای شخصیتی وجود دارد و همچنین برخی از جامعه‌شناسان اولویت دادن به تجارب کودکی را مردود می‌دانند (هارالامبوس، ۱۳۷۱: ۲۵). انتقاد دیگری که به رویکرد زیست‌شناختی وارد شده، این است که یافته‌های بدست آمده از این مطالعات بر تعداد کمی از زندانیان و بیماران روانی متکی است، و این افراد محدود، نماینده تمام زندانیان نبوده و از سوی دیگر، نمونه طبیعی کل جمعیت هم نیستند (صدیق سروستانی، ۱۳۶۷: ۵۷-۵۸). برخلاف رویکردهای فردگرایانه زیست‌شناختی و روانشناختی، جامعه‌شناسان اغلب رفتار انحرافی را خارج از ویژگیهای فردی دیده و بر زمینه‌های گروهی متمرکز شده‌اند. جامعه‌شناسان معتقدند که میزان قابل توجهی از جرم و جنایت و رفتار انحرافی که اعتیاد به مواد نیز نمودی از این رفتار است ماهیت اجتماعی داشته و به نهادها و سازمانهای اجتماعی وابسته بوده و می‌بایست با رویکرد جامعه‌شناختی تبیین شوند (احمدی، ۱۳۷۷: ۳۳). در این بخش آن دسته از نظریه‌های جامعه‌شناسی که تبیین‌کننده تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد مخدر می‌باشند مطرح، و دلالت‌های فرضیه‌ای آنها برای تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد مطرح می‌شوند.

نظریه آنومی مرتن: رابرت مرتن از دیدگاه آنومی به تبیین رفتارهای انحرافی دست زده است. به عقیده او تضاد میان اهداف فرهنگی مانند پول، قدرت و مقام و ابزارهای نهادی شده قانونی برای بدست آوردن و رسیدن به اهداف، منبع اولیه آنومی است (همان احمدی، ۵۱). از دیدگاه مرتن ریشه کجروی، نه در درون افراد بلکه در تناقضات ساختار اجتماعی- فرهنگی است. مرتن برای نشان دادن ارتباط بین اهداف و وسایل و تیپولوژی حالات گوناگون انطباقی، رابطه فرد با «هدف‌های زندگی» و «وسایل نهادی شده» را در پنج وضعیت به شرح زیر مطرح نموده است: ۱. همنوایی ۲. بدعت و نوآوری ۳. سنت‌گرایی یا عادت‌گرایی ۴. طغیان ۵. عقب‌نشینی- انزواطلبی.

آخرین وضعیت چگونگی تطابق فرد با اهداف و وسایل، حالتی است که در آن فرد هم اهداف و ارزشهای فرهنگی و هم وسایل و راه‌های نهادی شده و مقبول رسیدن به آنها را طرد می‌نماید. در واقع به یک نوع کناره‌جویی از نظام اجتماعی دست می‌زند و معمولاً در بین معتادان به مواد مخدر، الکلی‌ها، روان‌پریش‌ها، درخودمانده‌ها، مطرودین، ولگردان و غیره مشاهده می‌گردد. این افراد به دلیل عدم توانایی در برخورد با مسائل و مشکلات از جامعه جدا شده و خود را شکست خورده می‌پندارند و به انزوا کشیده می‌شوند (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳: ۶۶).

نظریه فرصت‌های افتراقی^۱: نظریه فرصت‌های متفاوت که به وسیله کلووارد و اهلین مطرح شده است، در مورد انواع متفاوت رفتار بزهکارانه و فرصت‌های نامشروعی که در دسترس طبقات پایین است بحث می‌کند (سی‌گل، ۲۰۰۱: ۲۱۰). آنها مدعی‌اند که فرض مرتن در مورد کمتر بودن فرصت‌های مشروع طبقات محروم برای دستیابی به اهداف مقبول اجتماعی درست است، اما اینکه فرض کرده است که این افراد در مواجهه با نبود فرصت‌های مشروع به طور خودکار و موفق‌آمیزی کج‌رفتاری می‌کنند، درست نیست. چون اعضای طبقات فرودست پس از مواجهه با فرصت‌های مشروع افتراقی با فرصت‌های نامشروع افتراقی هم مواجه می‌شوند (صدیق سروستانی، ۱۳۸۳: ۴۱).

به نظر کلووارد بر خلاف تصور رایج، امکان اجرای همه نقش‌های بزهکارانه به آسانی برای همه فراهم نیست. تنها در مناطقی که جرم و جنایت ریشه دوانده و نهادی شده است شرایط یادگیری نقش بزهکارانه فراهم است. در این مناطق جوانان در سنین مختلف به کارهای بزهکارانه اشتغال دارند، این وضعیت امکان آموزش کسب مهارت‌ها و انتقال ارزش‌های بزهکارانه را در دسترس جوانان قرار می‌دهد (سخاوت، ۱۳۸۲: ۶۰). به نظر این دو جامعه‌شناس انواع متفاوت فرصت‌ها می‌تواند مجموعه انطباق‌های فرهنگی متفاوتی را به وجود آورد، که سه نوع از این انطباق‌ها برجسته هستند: ۱. خرده فرهنگ جنایی ۲. خرده فرهنگ ستیزه جو ۳. خرده فرهنگ انزوا طلب.

مورد سوم از طبقه‌بندی سه‌گانه کلووارد و اهلین برای تبیین مصرف و گرایش به مواد مخدر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این حالت برخی از نوجوانان، که قادر به کسب موفقیت از راه مشروع و نامشروع نیستند، به شکستی دچار می‌شوند که زائیده عدم دستیابی به اهداف و عدم موفقیت است (امین صارمی، ۱۳۸۰: ۱۱۹).

نظریه همنشینی افتراقی^۲ سادرلند: ادوین. اچ. سادرلند^۳ از اعضای مکتب شیکاگو جرم را به آنچه تفاوت ارتباط نامیده است، مربوط میداند. مفهوم تفاوت ارتباط بسیار ساده است، هر جامعه‌ای دارای خرده فرهنگ‌های گوناگون و متعددی است، برخی محیط‌های اجتماعی معمولاً مشوق فعالیت‌های غیرقانونی هستند، در صورتی که محیط‌های دیگر چنین نیستند، افراد از

^۱: differential opportunity theory

^۲: differential association

^۳: Sutherland

طریق ارتباط با دیگران که حامل هنجارهای تبهکارانه هستند، بزهکار یا تبهکار می‌شوند. به نظر سادرلند بزهکاری در درون گروه‌های نخستین بویژه گروه‌های همالان فرا گرفته می‌شود (گیدنز، ۱۳۷۴: ۱۴۰).

همنشینی افتراقی بر این پیش فرض بنا شده است که رفتار انحرافی موروثی و ذاتی نیست و به همان روش یاد گرفته می‌شود که هر رفتار دیگری آموخته می‌شود. در فرایند یادگیری، معاشران فرد قواعد حقوقی را به عنوان امور مناسب یا نامناسب تعریف می‌کنند و فرد این تعاریف را از آنان فرا می‌گیرد. شخص به دلیل اینکه در معرض تعاریفی قرار می‌گیرد که قانون شکنی را بر احترام به قانون ترجیح می‌دهند، بزهکار یا جنایتکار می‌شوند. بدیهی است که همه مردم با اینگونه تعاریف برخورد دارند اما مساله اساسی "میزان برخورد" است.

مساله مهم برای سادرلند این است که فرد به چه میزان در معرض تعاریف‌های مناسب و یا نامناسب قواعد حقوقی قرار می‌گیرد (احمدی، ۱۳۷۷: ۹۵) می‌توان از نظریه ساترلند درباره تغییر رفتار و نگرش دانشجویان اینگونه نتیجه‌گیری کرد که تغییر نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد نتیجه ارتباط با افراد و دوستان مصرف‌کننده مواد است.

نظریه کنترل اجتماعی یا پیوند اجتماعی^۱: تئوری کنترل اجتماعی در اصل توسط تراویس هیرشی^۲ در کتاب تاثیر گذارش به نام علل بزهکاری در سال ۱۹۶۹ صورت‌بندی شد و به عنوان تئوری مسلط در تئوریهای کنترل اجتماعی جایگزین شد. نظریه کنترل اجتماعی بر این اندیشه دورکیم مبتنی است که، میزان انحرافات اجتماعی به وابستگی‌های فرد به اجتماع استوار است. نظریه کنترل بیان می‌کند کسانی که با اجتماع خود همبستگی دارند تمایل به تبعیت از مقررات آن دارند، در حالیکه کسانی که از اجتماع خود بریده‌اند ممکن است تمایل به نقض آن مقررات داشته باشند (رابرتسون، ۱۳۷۴: ۱۷۵). فرض اصلی این نظریه ارضاء نشدنی بودن ماهیت انسان است و از این نظر به دیدگاه هابز و دورکیم باز می‌گردد (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۱۹).

نظریه کنترل اجتماعی، همنوایی را حاصل وجود پیوندهای اجتماعی بین افراد جامعه و اعمال کنترل از طرف جامعه بر افراد دانسته و ناهم‌نوایی را ناشی از گسستن پیوندهای شخص با نظم قراردادی جامعه می‌داند (صدیق سروستانی، ۱۳۶۸: ۶۰). کنترل اجتماعی عموماً از دو طریق صورت می‌گیرد: الف- از طریق اجبار اجتماعی که بر اساس آن افراد را به پذیرش شیوه‌های زندگی و مدل‌های رفتاری محیط با کاربرد وسایل گوناگون نظیر مجازات و تنبیه، وا می‌دارد. ب-

^۱ : social control or social ties

^۲ : Travis Hirschi

از طریق اقناع که بر اساس آن افراد را به انجام رفتارهای یکسان مجبور می‌سازند و آنان را به پذیرش هنجارهای رفتاری با تکیه بر آزادی و یا دست کم رعایت آن وادار می‌سازند (ببرو، ۱۳۶۶: ۳۴۸).

به نظر هیرشی اجزاء پیوند فرد با جامعه شامل: وابستگی^۱، التزام^۲، مشغولیت^۳ و اعتقاد^۴ است (هیرشی، ۱۹۶۹: ۱۶، به نقل از ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۲۰، صدیق سروستانی، ۱۳۸۳: ۲۱). در این پژوهش از دویعد از چهار بعد نظریه هیرشی که التزام و مشغولیت هستند به علت ارتباط بیشتر این دو بعد با تغییر نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر استفاده شده است.

۱. التزام: افرادی که برای دستیابی به هدف‌هایی مانند تحصیل، کار، خانه و دوستان بیشتر تلاش و سرمایه‌گذاری کرده‌اند و وقت و انرژی خود را در راه آن صرف کرده‌اند، بیشتر به فعالیت‌های متداول زندگی تعهد دارند. از این رو، به منظور حفظ موقعیت و پایگاه اجتماعی که با تلاش به دست آورده‌اند، کجرفتاری نمی‌کنند.

۲. مشغولیت: معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی یا سرگرمی، مشارکت اجتماعی و ... هستند، کمتر فرصت پیدا می‌کنند که هنجارشکنی کنند، برعکس کسی که بیکار است بیشتر به کجرفتاری روی می‌آورد. به همین دلیل آسیب‌شناسان اجتماعی معتقدند که افزایش سالهای تحصیل، انجام خدمت وظیفه و فراهم بودن امکانات ورزشی باعث کاهش کجرفتاری و بزهکاری در میان جوانان می‌شود. متغیرهایی که بر اساس نظریه هیرشی وارد پژوهش شده‌اند عبارتند از: هر چه پیوند و ارتباط با خانواده و میزان شرکت در فعالیت‌های مختلف فوق برنامه و علمی بیشتر باشد میزان تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد مخدر کمتر است.

نظریه‌هایی که در بالا مطرح شد (آنومی، فرصت افتراقی، پیوند افتراقی، و پیوند اجتماعی)، در واقع چارچوب نظری پژوهش حاضر است و فرضیه‌های پژوهش بر اساس دلالت‌های این نظریه‌ها برای موضوع این تحقیق مطرح شده‌اند. لازم به ذکر است که نظریه‌های به کار گرفته شده در این پژوهش برای تبیین تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد مخدر در پژوهش‌های قبلی صورت‌گرفته در مورد مصرف و گرایش به مواد مخدر نیز به کار رفته‌اند. اما از آنجا که متغیر وابسته در این پژوهش تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد در طول دوران دانشجویی است و بعد

¹ - attachment

² - commitment

³ - involvement

⁴ - belief

زمان را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد باز هم به نظر می‌رسد که این نظریه‌ها تبیین‌کننده مناسبی برای تبیین این متغیر باشند. به علاوه به لحاظ منطقی تبیین متغیر تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد برای آزمون این نظریه‌ها نیز می‌تواند مناسب باشد، زیرا ممکن در پژوهش‌های قبلی روابط همزمان متغیرها ناشی از متغیر سوم پنهانی باشد؛ در حالی که اگر تغییرات این پدیده در طول زمان با متغیر وابسته مورد آزمون رابطه داشته باشد، احتمال اینکه این رابطه از نوع علی باشد بیشتر است.

فرضیه‌های پژوهش

در مقاله حاضر با استفاده از دلالت‌های نظریه‌های فوق (آنومی، پیوند افتراقی، فرصت افتراقی، پیوند یا کنترل اجتماعی (دو بعد مشغولیت و التزام) و ناکامی) رابطه، متغیرهای مستقل مربوط به آنها با متغیر وابسته تغییر، یعنی نگرش و رفتار مربوط به مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به دلالت‌های نظریه‌های مورد بحث، فرضیات زیر مطرح می‌شوند: **آنومی:** دانشجویانی که احساس آنومی بیشتری دارند تغییر رفتار و نگرش منفی آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

پیوند افتراقی: دانشجویانی که در بین دوستانشان مصرف‌کننده مواد وجود دارد، تغییر رفتار و نگرش منفی نسبت به مواد مخدر در بین آنها بیشتر است.

فرصت افتراقی: دانشجویانی که به مواد مخدر در دانشگاه و شهر دسترسی بیشتری دارند تغییر رفتار و نگرش منفی آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

مشغولیت:

i. دانشجویانی که در فعالیتهای عادی دانشجویی شرکت فعالانه‌تر و بیشتری دارند تغییر رفتار و نگرش مثبت آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

ii. دانشجویانی که پیوند و ارتباط بیشتری با خانواده دارند تغییر رفتار و نگرش مثبت آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

iii. دانشجویانی که به امکانات عادی گذران اوقات فراغت در دانشگاه دسترسی بیشتری دارند تغییر رفتار و نگرش مثبت آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

iv. دانشجویانی که در برنامه‌های پیشگیری از مصرف مواد در دانشگاه شرکت می‌کنند تغییر رفتار و نگرش مثبت نسبت به مواد مخدر در بین آنها بیشتر است.

التزام: هر چه دانشجویان نسبت به بدست آوردن شغل و ازدواج، امید بیشتری داشته باشند، میزان تغییر رفتار و نگرش مثبت آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

ناکامی:

- i. دانشجویانی که در طول دوران تحصیل تجربه ناکامی (تحصیلی) بیشتری دارند تغییر رفتار و نگرش منفی آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.
- ii. دانشجویانی که در طول دوران تحصیل تجربه ناکامی (عشقی) دارند تغییر رفتار و نگرش منفی آنها نسبت به مواد مخدر بیشتر است.

روش پژوهش

روش مورد استفاده در این پژوهش پیمایش طولی پس‌نگر^۱ است. در این روش یک پژوهشی پیمایشی مقطعی اجرا می‌شود که در آن پرسش‌هایی درباره یک موضوع مربوط به گذشته و حال افراد وجود دارد. به این ترتیب اطلاعاتی درباره زندگی گذشته افراد بازسازی می‌شود و با همان اطلاعات درباره حال آنها مقایسه می‌شود و بدین ترتیب تغییرات مورد نظر برآورد می‌شوند (نگاه کنید به اسکات، ۱۹۹۵: ۶۲ به نقل از سراج زاده، ۱۳۸۳: ۴۴؛ د واس، ۱۳۷۶: ۴۷).

جمعیت و نمونه: جمعیت مورد مطالعه در این تحقیق دانشجویان سال سوم و چهارم مشغول به تحصیل و همچنین دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه خوارزمی است که در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲ مشغول به تحصیل بودند. حجم نمونه ۲۹۹ نفر و روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای متناسب با حجم بوده است. نمونه‌ها بر اساس تعداد دانشجویان مشغول به تحصیل در هر دانشکده انتخاب شده‌اند. تکنیک مورد استفاده برای جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه است که به وسیله خودگزارشگری، داده‌ها از دانشجویان گردآوری شد.

متغیرها

متغیرهای وابسته: متغیر وابسته در این تحقیق تغییرگرایش به مواد مخدر با دو وجه نگرشی و واقعی است. برای تبیین تغییر صورت گرفته، از سنجش‌هایی برای سنجش نگرش و رفتار مربوط به مواد مخدر بهره گرفته شد و از پاسخگویان خواسته شد تا به پرسشها و گویه‌های

¹ retrospective longitudinal study

مربوط به این سنجها با توجه به وضع خود در زمان حال و نیز وضعیتشان در هنگام ورود به دانشگاه جواب دهند. به این ترتیب، همان طور که پیشتر اشاره شد، با این طرح طولی پس‌نگر، متغیرهای وابسته تحقیق در گذشته بازسازی و با حال مقایسه می‌شوند (نگاه کنید به د و اس، ۱۳۷۶: ۴۷؛ اسکات، ۱۹۹۵: ۶۲ به نقل از سراج زاده، ۱۳۸۳: ۴۴).

تغییر نگرش: نگرش نوعی موضع‌گیری قبلی برای انجام عمل مثبت یا منفی نسبت به اشخاص، اشیا و حوادث است و نقش جهت دهنده در تبدیل حالات روانی - عاطفی به حالات حرکتی ایفا می‌کند (کلاین برگ، ۱۳۶۸).

در این تحقیق منظور از نگرش تعیین میزان مطلوبیت و آمادگی برای انجام عمل منفی یا مثبت نسبت به مواد مخدر است. در چنین حالتی، منظور از نگرش یا رفتار مثبت، عدم تمایل دانشجویان به مصرف مواد است. منظور از نگرش یا رفتار منفی تمایل به مصرف مواد مخدر می‌باشد.

به منظور عملیاتی کردن این متغیر از گویه‌های سنج نگرشی سراج‌زاده (۱۳۸۲) با طیف پاسخ‌های پنج گویه‌ای از خیلی موافقم تا خیلی مخالفم بهره گرفته شد. برای سنجش تغییر نگرش ابتدا از دانشجویان خواسته شد گویه‌ها را ابتدا درباره زمان حال خود پاسخ دهند، سپس به همین گویه‌ها با توجه به زمان ورود به دانشگاه پاسخ دهند. تفاضل نمره پاسخگویان به این سنج در زمان حال با نمره آنها در زمان ورود به دانشگاه، میزان تغییر نگرش را نشان می‌دهد:

تغییر نگرش = نمره نگرش در زمان ورود به دانشگاه - نمره نگرش در زمان حال

تغییر رفتار نسبت به مواد: رفتار به عملی گفته می‌شود که مردم عملاً انجام می‌دهند. منظور از رفتار نسبت به مواد مخدر در تحقیق حاضر این است که از دانشجویان پرسیده شد آیا تجربه استفاده از مواد مخدر را داشته‌اند یا خیر؟ به منظور عملیاتی کردن تغییر رفتار نسبت به مواد از سنج سراج زاده (۱۳۸۲) به این شکل استفاده شد که ابتدا از آنها درباره تعداد دفعات تجربه مصرف مواد مخدر در زمان حال (با استفاده از گزینه‌های هرگز، ۱ تا ۲ بار، ۳ تا ۹ بار، ۱۰ تا ۲۰ بار و بیش از ۲۰ بار) از بین مواد معرفی شده در پرسشنامه سوال شد و سپس همان سوال در مورد تجربه مصرف آنها در هنگام ورود به دانشگاه مورد سنجش قرار گرفت.

تغییر رفتار نسبت به مواد = تجربه مصرف مواد در هنگام ورود به دانشگاه - تجربه مصرف مواد در زمان حال

تغییر رفتار نسبت به سیگار: سنجش عملیاتی رفتار نسبت به سیگار با پرسش‌های جداگانه صورت گرفت زیرا استفاده از سیگار در بین دانشجویان متداول‌تر است. برای سنجش این متغیر از گزینه‌های هرگز، ۱ تا ۲ نخ در روز، ۳ تا ۹ نخ در روز، ۱۰ تا ۲۰ نخ در روز و بیش از ۲۰ روز

در دو زمان حال و هنگام ورود به دانشگاه بهره گرفته شد. تغییر مصرف افراد به صورت زیر محاسبه شد و این تغییر مثبت، منفی، و بدون تغییر خواهد بود. تغییر رفتار نسبت به سیگار = تعداد نخ سیگار مصرفی در هنگام ورود به دانشگاه - تعداد نخ سیگار مصرفی در روز در زمان حال. این تغییر در افراد، به صورت مثبت، منفی، یا بدون تغییر خواهد بود.

متغیرهای مستقل

التزام: بیانگر میزان پذیرش هدفهای مرسوم جامعه و احساس دینی است که فرد نسبت به جامعه بر دوش خود احساس می‌کند که با استفاده از ۶ سوال ۵ گویه‌ای از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم مورد سنجش قرار گرفت.

مشغولیت: این بعد بیانگر میزان درگیری و مشارکت در نقشها و فعالیتهای اجتماعی است که با استفاده از سنجه سراج‌زاده (۱۳۸۲) که شامل ۶ سوال که بصورت سوالهای بسته با طیف جوابهای خیلی زیاد تا خیلی کم مورد سنجش قرار گرفت.

پیوند افتراقی: یعنی اینکه میزان و شدت ارتباط فرد با افرادی که تعاریف موافق بزهکاری دارند بیشتر از افرادی باشد که تعاریف مخالف بزهکاری دارند (سلیمی و دلاوری، ۱۳۸۰). برای سنجش این متغیر از سنجه سراج‌زاده (۱۳۸۲) که شامل ۵ سوال با طیف پاسخهای خیلی زیاد تا خیلی کم بهره گرفته شد.

فرصت افتراقی: منظور از فرصت افتراقی این است که افراد برای کجروی به فرصت‌های نامشروع دسترسی داشته باشند. این متغیر با بهره گرفتن از سنجه سراج‌زاده (۱۳۸۲) با ۴ سوال مورد سنجش قرار گرفت.

احساس آنومی: به نظر مرتن آنومی شکافی است که بین اهداف فرهنگی و وسایل دستیابی به این اهداف پیش می‌آید. این حالت زمانی اتفاق می‌افتد که جامعه دستیابی به اهدافی را تشویق می‌کند ولی وسایل ضروری برای رسیدن به این هدفها را در اختیار همه‌ی اعضای جامعه قرار نمی‌دهد در نتیجه برخی افراد دچار احساس آنومی یا بی‌هنجای می‌شوند (ستوده، ۱۳۸۳). برای عملیاتی کردن این متغیر از سنجه شرافت (۱۳۸۶) که بصورت ۵ سوال با پاسخهای بسته از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف بود استفاده شد.

ناکامی عشقی: منظور از این متغیر این است که آیا دانشجو در طول دوران تحصیل خود با ناکامی و شکست عشقی مواجه شده است یا نه.

ناکامی تحصیلی: منظور از این متغیر این است که آیا دانشجو در طول دوران تحصیل در دانشگاه دچار افت تحصیلی یا مشروط شده است یا خیر.

متغیرهای زمینه‌ای: متغیرهای زمینه‌ای در این تحقیق شامل جنسیت، پایگاه اجتماعی و اقتصادی (از ترکیب چند سوال ساخته شد)، رشته تحصیلی، وضعیت تاهل، وضعیت سکونت در دوران تحصیل و وضعیت شغلی می‌باشند.

اعتبار و پایایی: در ابتدا پرسشنامه مقدماتی تهیه شد و با مشورت و استفاده از نظر صاحب‌نظران اعتبار صوری و محتوایی سنجها مورد تایید قرار گرفت. سپس به منظور به دست آوردن اعتبار معیار از سنج‌های جا افتاده در زمینه متغیرهای تحقیق که در تحقیقات پیشین در زمینه اعتیاد از آنها استفاده شده بود بهره گرفته شد. به منظور میسر شدن اعتبار سازه پس از گرفتن پیش‌آزمون و با توجه به ساختار فرضیات و در نظر گرفتن آزمونهای آماری مناسب برای سنجش رابطه متغیرهای مستقل و وابسته و نهایتاً تطبیق نتایج آزمونها با انتظارات نظری اعتبار سازه پرسشنامه نیز میسر شد. جهت سنجش پایایی پرسشنامه، بعد از تکمیل ۲۱ پرسشنامه به عنوان پیش‌آزمون از ضریب آلفای کرونباخ برای بدست آوردن میزان پایایی شاخص‌های تحقیق استفاده شد و گویه یا گویه‌هایی که همبستگی کمتری با سایر گویه‌ها داشتند یا اصلاح شده و یا گویه‌های متناسب دیگری جایگزین آنها شد. ضرائب آلفای بدست آمده از پیش‌آزمون بدین شرح است: التزام ۰/۶۹۱، آنومی ۰/۷۱۸، مشغولیت ۰/۷۱۵، فرصت افتراقی ۰/۷۵۰، نگرش ۰/۸۳۵. گویه‌های و پرسش‌های مورد استفاده در پرسشنامه نهایی به تفکیک متغیرهای مستقل و وابسته در پیوست همین مقاله آمده است.

یافته‌ها

ویژگی‌های پاسخگویان

از نظر جنسیت ۳۹ درصد نمونه را زنان و ۶۱ درصد را مردان تشکیل دادند. ۸۵ درصد را افراد مجرد، ۱۲ درصد متأهل و ۱ درصد افراد مطلقه و ۱ درصد نیز کسانی بودند که همسرانشان فوت کرده بودند. ۶۴،۵ درصد نمونه دانشجویان رشته‌های علوم انسانی ۲۰،۷ درصد از علوم پایه و ۱۴،۷ درصد را نیز دانشجویان ریاضی و فنی به خود اختصاص داده‌اند. از نظر نوع سکونت در دوران دانشجویی ۷۹،۶ درصد خوابگاهی، ۱۶،۷ درصد بیرون از خوابگاه با خانواده و ۳،۷ درصد بیرون از خوابگاه بدون خانواده سکونت داشتند. ۵۲ درصد نمونه را افراد بیکار تشکیل می‌دهند، ۲۷،۴ درصد کارهای موردی انجام می‌دادند، ۱۲ درصد دارای یک شغل پاره وقت بودند و ۸ درصد نیز دارای یک شغل تمام وقت بودند. از نظر پایگاه اجتماعی-اقتصادی ۶۲ درصد نمونه

دارای پایگاه اجتماعی پایین، ۳۲ درصد متوسط و ۷ درصد نمونه را افراد طبقه بالا به خود اختصاص داده‌اند.

رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای و متغیرهای وابسته

برای آزمون رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای و متغیر وابسته با توجه به سطح سنجش متغیرها از آزمون تی مستقل برای بررسی رابطه بین متغیر جنس و تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد استفاده شد و برای سایر متغیرهای زمینه‌ای اعم از (رشته تحصیلی، وضعیت تاهل، نوع سکونت، دارا بودن کار و شغل) از آزمون خی دو بهره گرفته شد. برای بررسی رابطه بین پایگاه اجتماعی و متغیر وابسته نیز از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد. نتایج بدست آمده از آزمونهای آماری مربوط به رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای و متغیر وابسته نشانگر آن بود که غیر از نبودن رابطه بین متغیر زمینه‌ای جنس و تغییر نگرش نسبت به مواد، بین سایر متغیرهای زمینه‌ای و متغیر وابسته رابطه معنی‌داری وجود دارد.

رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش

نتایج ارائه شده در بخش ۱ از جدول شماره ۱ بیانگر آن است که بین متغیر داشتن دوستان مصرف‌کننده مواد و تغییر نگرش نسبت به مواد رابطه معنی‌داری وجود ندارد. بین متغیر شرکت در برنامه پیشگیری از مواد و تغییر نگرش نسبت به مواد رابطه معنی‌داری مشاهده شد، جهت این رابطه منفی است، یعنی هر چه شرکت در برنامه‌های پیشگیری از مواد مخدر بیشتر باشد میزان تغییر نگرش مثبت نسبت به مواد بیشتر می‌شود. بین دو متغیر دسترسی به مواد و تغییر نگرش نسبت به مواد رابطه مستقیم وجود دارد، بطوری که هر چه دسترسی به مواد بیشتر باشد تغییر نگرش منفی به مواد بیشتر است. بین سه متغیر داشتن امید به آینده، احساس آنومی و شکست تحصیلی و تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر رابطه معنی‌داری مشاهده نشد. همچنین بین سه متغیر پیوند با خانواده و شرکت در فعالیتهای عادی دانشجویی و دسترسی به امکانات گذران اوقات فراغت و متغیر تغییر نگرش رابطه‌ی منفی و معکوس وجود دارد، بطوری که هر چه پیوند با خانواده و شرکت در فعالیتهای عادی دانشجویی و دسترسی به امکانات گذران اوقات فراغت بیشتر باشد میزان تغییر نگرش منفی نسبت به مواد مخدر کاهش می‌یابد.

نتایج ارائه شده در بخش ۲ از جدول شماره ۱ حاکی از آن است که بین متغیرهای مستقل شرکت در برنامه‌های پیشگیری از مواد، دسترسی به امکانات اوقات فراغت، احساس آنومی،

پیوند با خانواده و شرکت در فعالیتهای عادی دانشجویی و متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد رابطه معنی‌داری وجود ندارد. بین سه متغیر دسترسی به مواد و شکست تحصیلی و داشتن دوستان مصرف‌کننده مواد و متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد رابطه مثبت و مستقیمی وجود دارد، بدین معنا که هر چه دسترسی به مواد و شکست تحصیلی و داشتن دوستان مصرف‌کننده مواد بیشتر باشد تغییر رفتار منفی نسبت به مواد نیز افزایش می‌یابد ($p = 0/05$). بین متغیر امید به آینده و تغییر رفتار نسبت به مواد رابطه منفی و معکوسی وجود دارد بطوری که هر چه امید به آینده افزایش می‌یابد تغییر رفتار منفی نسبت به مواد کاهش می‌یابد.

داده‌های بخش ۳ بیانگر آن است که بین متغیرهای مستقل داشتن دوستان مصرف‌کننده، احساس انومی و شکست تحصیلی و متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد رابطه مستقیم وجود دارد و هر چه میزان این سه متغیر افزایش یابد تغییر رفتار منفی نسبت به سیگار نیز افزایش می‌یابد. بین متغیرهای شرکت در برنامه‌های پیشگیری از مواد، دسترسی به امکانات اوقات فراغت، امید به آینده، پیوند با خانواده و شرکت در فعالیتهای عادی دانشجویی و متغیر تغییر رفتار نسبت به سیگار رابطه منفی و معکوسی وجود دارد بطوری که هر چه این متغیرها افزایش یابند تغییر رفتار منفی نسبت به سیگار کاهش می‌یابد. لازم به ذکر است بین دسترسی به مواد و تغییر رفتار نسبت به سیگار رابطه معنی‌داری مشاهده نشد.

جدول شماره ۲ نتایج آزمون فرضیه ارتباط بین متغیر شکست عشقی و تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد و سیگار را منعکس می‌کند. دانشجویانی که در طول دوران تحصیل خود دچار شکست عشقی شده‌اند، تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد و سیگار در بین آنها منفی‌تر از دانشجویانی بوده است که در طول دوران تحصیل دچار شکست عشقی نشده‌اند و در این بین تغییر رفتار منفی بیش از تغییر نگرش بوده است. به طوری که در بین کسانی که دچار شکست عشقی شده‌اند، به ترتیب ۴۲ درصد ۳۴ درصد افزایش مصرف مواد و سیگار (تغییر منفی) را گزارش کرده‌اند، در حالی که آنها که شکست عشقی نداشته‌اند فقط ۲۷ و ۱۸ درصد به ترتیب افزایش مصرف مواد و سیگار را گزارش کرده‌اند. شدت رابطه بین متغیر شکست عشقی و تغییر رفتار نسبت به مواد و سیگار به ترتیب ۰,۲۷۹ و ۰,۲۸۱ است که بیشتر از رابطه بین شکست عشقی و تغییر نگرش نسبت به مواد ۰,۱۷۷ است.

جدول شماره ۱. مقادیر ضرائب همبستگی پیرسون و سطح معنی داری مربوط به رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیرهای وابسته پژوهش

بخش ۳	بخش ۲	بخش ۱	
تغییر رفتار نسبت به سیگار	تغییر رفتار نسبت به مواد	تغییر نگرش نسبت به مواد	
۰/۱۷۳**	۰/۲۸۲**	۰/۰۵۲	داشتن دوستان مصرف کننده
-۰/۱۷۳**	-۰/۰۳۳	-۰/۱۷۱**	شرکت در برنامه پیشگیری از مواد
۰/۰۷۷	۰/۱۴۰*	۰/۱۵۱**	دسترسی به مواد
-۰/۱۷۳**	-۰/۰۳۳	-۰/۱۷۱**	دسترسی به امکانات اوقات فراغت
-۰/۳۲۶**	-۰/۳۰۱**	-۰/۰۵۶	امید به آینده
۰/۱۴۱*	۰/۱۱۱	۰/۰۲۲	احساس انومی
۰/۳۳۱**	۰/۱۴۸*	۰/۰۰۹	شکست تحصیلی
-۰/۱۷۳**	-۰/۰۳۳	-۰/۱۷۱**	پیوند با خانواده
-۰/۱۷۳**	-۰/۰۳۳	-۰/۱۷۱**	شرکت در فعالیت‌های عادی دانشجویی

**احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۱

*احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۵

در جدول شماره ۳ تفاوت‌های زنان و مردان در تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد و سیگار نشان داده شده است که حاکی از رابطه معنی دار بین جنسیت و تغییر مصرف مواد و سیگار و فقدان رابطه بین جنسیت و تغییر نگرش نسبت به مواد است. همان طور که در جدول ملاحظه می شود، مصرف مواد در بین نزدیک به نیمی (۴۷ درصد) از مردان دانشجو در طول تحصیل افزایش داشته در حالی که این افزایش برای زنان فقط ۵ درصد بوده است. برای سیگار هم همین تفاوت پشمگیر جنسیتی دیده می شود به گونه ای که نسبت مردان و زنانی که افزایش مصرف سیگار را در طول تحصیل گزارش کرده اند به ترتیب ۳۱ و ۹ درصد است.

عوامل اجتماعی مرتبط با تغییر در نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر

جدول شماره ۲. رابطه متغیر مستقل شکست عشقی و تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد و سیگار

ضریب همبستگی سطح معنی داری	متغیر مستقل شکست عشقی		متغیرهای وابسته	
	خیر	بلی		
cv=۰/۱۷۷*	28.6	33.1	تغییر مثبت	تغییر نگرش نسبت به مواد
	44.2	27.7	عدم تغییر	
	27.2	39.2	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	
cv=۰/۲۷۹**	6.7	9.3	تغییر مثبت	تغییر رفتار نسبت به مواد
	75.2	48.7	عدم تغییر	
	18.1	42	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	
cv=۰/۲۸۱**	8.1	7.3	تغییر مثبت	تغییر رفتار نسبت به سیگار
	81.2	58.7	عدم تغییر	
	10.7	34	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	

**احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۱

*احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۵

جدول شماره ۳، تفاوت های زنان و مردان در تغییر رفتار و نگرش نسبت به مواد و سیگار

ضریب همبستگی سطح معنی داری	متغیر مستقل جنسیت		متغیرهای وابسته	
	مرد	زن		
cv=۰/۱۳۱	28	35	تغییر مثبت	تغییر نگرش نسبت به مواد
	33.7	39.2	عدم تغییر	
	38.3	25.8	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	
cv=۰/۴۶۷**	8.9	6.7	تغییر مثبت	تغییر رفتار نسبت به مواد
	44.1	88.3	عدم تغییر	

	46.9	5	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	
CV=۰/314**	10.6	3.3	تغییر مثبت	تغییر رفتار نسبت به سیگار
	58.1	87.5	عدم تغییر	
	31.3	9.2	تغییر منفی	
	۱۰۰	۱۰۰	جمع	

**احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۱

*احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۵

تحلیل رگرسیون

برای بررسی رابطه خطی بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته از تحلیل رگرسیون چندگانه بهره گرفته شد. نتایج آزمون رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر تغییر نگرش نسبت به مواد حاکی از آن بود که در بین متغیرهای مستقل وارد شده به معادله رگرسیونی، مشغولیت (۰/۲۱۳-) بیشترین سهم را در پیش بینی متغیر وابسته تغییر نگرش نسبت به مواد دارد. بر طبق نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره ضریب تعیین برابر ۰/۰۹۰ است. بدین معنا که متغیرهای مستقل در مجموع می‌توانند ۹ درصد از تغییرات متغیر تغییر نگرش نسبت به مواد را تبیین کنند. این آزمون در مورد متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد مخدر نیز صورت گرفت که نتیجه حاصله بیانگر آن بود که پیوند افتراقی (۰/۲۲۶) بیشترین سهم را در پیش‌بینی متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد دارا می‌باشد. ضریب تعیین بدست آمده (۰/۱۸۹) می‌باشد که نشانگر آن است که متغیرهای مستقل پژوهش در مجموع حدود ۱۹ درصد از تغییرات متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد را تبیین کنند. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون بین متغیرهای مستقل پژوهش و تغییر رفتار نسبت به سیگار بیانگر آن است که شکست تحصیلی (۰/۲۶۱) بیشترین سهم را در بین متغیرهای مستقل در پیش‌بینی تغییر رفتار نسبت به سیگار دارد. ضریب تعیین در این آزمون برابر ۰/۲۰۹ می‌باشد بدین معنا که متغیرهای مستقل توانایی تبیین حدود ۲۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته تغییر رفتار نسبت به سیگار را دارند.

عوامل اجتماعی مرتبط با تغییر در نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر

جدول شماره ۴، تحلیل رگرسیون بین متغیرهای مستقل و وابسته

تغییر رفتار نسبت به سیگار		تغییر رفتار نسبت به مواد		تغییر نگرش نسبت به مواد		متغیر مستقل
ضریب استاندارد Beta	معنی داری	ضریب استاندارد Beta	معنی داری	ضریب استاندارد Beta	معنی داری	
۰/۰۰۲**	-۰/۲۰۲	۰/۰۰۱**	-۰/۲۲۰	۰/۸۲۲	۰/۰۱۵	التزام
۰/۲۶۵	-۰/۰۶۷	۰/۰۸۶	۰/۱۰۴	۰/۰۰۱**	-۰/۲۱۳	مشغولیت
۰/۹۷۷	-۰/۰۰۲	۰/۹۰۷	-۰/۰۰۷	۰/۳۵۲	-۰/۰۵۸	آنومی
۰/۵۶۲	-۰/۰۳۳	۰/۲۱۸	۰/۰۷۱	۰/۰۰۱**	-۰/۱۹۸	فرصت افتراقی
۰/۰۳۹*	۰/۱۱۱	۰/۰۰**	۰/۲۲۶	۰/۲۰۷	۰/۰۷۳	پیوند افتراقی
۰/۰۰**	۰/۲۶۱	۰/۲۷۴	۰/۰۶۰	۰/۸۹۴	-۰/۰۰۸	شکست تحصیلی
۰/۰۳۰*	۰/۱۲۲	۰/۰۰۲**	۰/۱۷۹	۰/۰۴۷*	۰/۱۲۰	شکست عشقی
۰/۱۱۶		۰/۳۵۴		۰/۰۰۲		مقدار ثابت
۰/۲۰۹		۰/۱۸۹		۰/۰۹۰		مجذور R

**احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۱

*احتمال خطا در سطح کمتر از ۰/۰۵

بحث و نتیجه گیری

نتایج مطالعه حاکی از آن است که در مجموع نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد در طول تحصیل تغییر کرده و قدری افزایش یافته است. به طوری که در دامنه ۱ تا ۵ میزان مصرف مواد دانشجویان در زمان انجام تحقیق برابر ۱,۱۹ بوده در حالی است که در زمان ورود به دانشگاه برابر ۱,۰۸ است. همچنین میزان مصرف سیگار دانشجویان در هنگام ورود به دانشگاه برابر ۱,۳۲ در مقیاس ۵ بود و این مقدار در زمان انجام تحقیق به ۱,۸۲ افزایش یافته بود. میزان تغییر نگرش نسبت به مواد اما تقریباً تغییری نداشته و از ۲,۹ در مقیاس ۵ به ۳ در زمان انجام تحقیق رسیده بود. به علاوه، همان طور که انتظار می رفت، یافته ها نشان داد که زنان و مردان دانشجویان تفاوت قابل ملاحظه‌ای در تغییر میزان مصرف مواد و سیگار داشتند و میزان افزایش مصرف زنان در طول تحصیل به مراتب کمتر از مردان بود.

بر اساس نظریه های تلفیقی پیوند و فرصت افتراقی، آنومی و پیوند اجتماعی، متغیرهایی به عنوان عوامل مرتبط با این تغییر رفتار و نگرش آزمون شدند. بر اساس یافته ها دسترسی به مواد مخدر در خوابگاه و دانشگاه و در داخل شهر با تغییر رفتار نسبت مواد رابطه داشت ولی بر تغییر مصرف سیگار تأثیری نداشت. می توان چنین استنباط کرد که به علت سهولت دسترسی و نبود منع قانونی برای استفاده از سیگار، متغیر فرصت افتراقی تبیین کننده مناسبی برای تبیین تغییر رفتار نسبت به سیگار نیست ولی احتمالاً برای تبیین رفتارهای انحرافی شدیدتر مانند مصرف مواد مناسبتر باشد. از عوامل دیگری که با تغییر رفتار نسبت به مواد و سیگار رابطه داشت، ارتباط با دوستان مصرف کننده مواد و سیگار بود، این متغیر بر تغییر نگرش نسبت به مواد تأثیری ندارد ولی تبیین کننده مناسبی برای تغییر رفتار نسبت به مواد و سیگار است. عامل دیگر در ایجاد این تغییر احساس آنومی است که البته این عامل بر تغییر رفتار نسبت به سیگار تأثیر دارد و در تغییر نگرش و رفتار نسبت به مواد تغییر معنی داری ایجاد نمی کند. این نتایج مهر تاییدی بر نظریه های همنشینی افتراقی سادلرند، فرصت افتراقی کلووارد و اهلین و نظریه احساس آنومی مرتون است و البته نشاندهنده این امر است که هر کدام از این نظریه ها برای تبیین بعدی از ابعاد این مسئله اجتماعی مناسب هستند.

از دو متغیر مشغولیت و متغیر التزام که دو بعد از چهار بعد نظریه پیوند اجتماعی هیرشی هستند، متغیر مشغولیت رابطه ی معنی داری با دو متغیر تغییر نگرش نسبت به مواد و تغییر رفتار نسبت به سیگار دارد ولی تأثیر معنی داری بر متغیر تغییر رفتار نسبت به مواد ندارد. یعنی به میزانی که دانشجویان به امور فوق برنامه می پرداخته اند، کمتر به مصرف مواد گرایش پیدا کرده اند. این در حالی است که متغیر التزام با متغیرهای تغییر رفتار نسبت به مواد و سیگار رابطه ی معنی داری دارد ولی تأثیری بر متغیر تغییر نگرش نسبت به مواد ندارد. در مجموع هر چه دانشجویان بیشتر به آینده امید داشته باشند، گرایش کمتری نسبت به مصرف مواد مخدر پیدا کرده اند. این یافته ها در مجموع موید نظریه کنترل اجتماعی هیرشی درباره رفتار انحرافی است و و بیانگر این است که این نظریه بیش از سایر نظریه های به کار رفته توان تبیین گرایش به مصرف مواد مخدر را دارد. در عین حال نتایج تحقیق حاکی از آن است که ابعاد نظریه پیوند اجتماعی هیرشی اثر متفاوتی بر تبیین نگرش و رفتار مربوط به مواد مخدر داشتند.

از دو متغیر شکست عشقی و شکست تحصیلی، شکست تحصیلی بر بعد رفتاری تغییر تأثیر دارد و بر بعد نگرشی تأثیر معنی داری ندارد ولی متغیر شکست عشقی با همه متغیرهای وابسته پژوهش رابطه معنی داری دارد. این متغیر قوی ترین رابطه را با تغییر نگرش

و رفتار نسبت به مصرف مواد و سیگار دارد و نشان می‌دهد که تجربه‌های ناکامی عشقی افراد را در موقعیت‌های بحرانی قرار می‌دهد که اگر به درستی مدیریت نشوند و با حمایت‌های اجتماعی همراه نباشند، می‌توانند زمینه ساز گرایش افراد به سمت مصرف مواد مخدر برای غلبه بر ناکامی باشند.

به این ترتیب، می‌توان نتیجه‌گیری کرد، که در چارچوب شرایط دانشجویی و برنامه‌های دانشگاه‌ها، ایجاد شرایطی برای افزایش مشغولیت دانشجویان با برنامه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می‌تواند عامل محافظی برای گرایش به مواد مخدر باشد. به علاوه فراهم آوردن حمایت‌های مشاوره‌ای و اجتماعی برای کسانی که با شکست‌های عاطفی و عشقی مواجه می‌شوند، می‌تواند موجب کاهش گرایش آنها به مصرف مواد مخدر شود. همچنین، تغییر در شرایط کلان اقتصادی و اجتماعی که امید به آینده تحصیلی و شغلی را در آنها تقویت کند، التزام آنها به هنجارهای عادی را افزایش می‌دهد که خود عامل کاهنده‌ای برای گرایش به مصرف مواد مخدر است.

اثر متغیرهای مربوط به نظریه‌های آنومی، پیوند و فرصت افتراق، و پیوندهای اجتماعی هیرشی، در پژوهش‌های پیشین در ایران با داده‌های مقطعی تایید شده بود (سراج‌زاده و فیضی، ۱۳۸۶؛ رفیعی و علی‌پور، ۱۳۹۳؛ زاده‌محمدی و همکاران، ۱۳۹۴)، این پژوهش اولین پژوهشی است که با داده‌های طولی پس‌نگر این نظریه‌ها را آزمود. با وجود این، داده‌های طولی پس‌نگر که مبتنی بر گزارش گذشته توسط افراد و مقایسه آنها با حال است، ممکن است تا حدی از حافظه افراد گزارش‌کننده، و گذشته را متاثر شرایط فعلی دیدن متاثر باشند و در نتیجه دقت کافی نباشند (اسکات، ۱۹۹۵: ۶۲ به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۴۴؛ د و اس، ۱۳۷۶: ۴۷)، به همین دلیل پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی برای تولید داده‌های طولی پیش‌نگر^۱ طراحی و اجرا شود تغییرات نگرش و رفتار دانشجویان در طول تحصیل در این زمینه خاص بهتر و دقیق‌تر شناسایی و تبیین شود.

¹ Prospective

منابع

- آبادینسکی، هوارد (۲۰۰۱) *جامعه شناسی مواد مخدر*، مترجم محمدعلی زکریایی، دبیر خانه ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران: آینه کتاب، ۱۳۸۳.
- اکبری زرد خانه، سعید و همکاران (۱۳۸۹) "ویژگی های جمعیت شناختی و مصرف مواد مخدر در دانشجویان دانشگاه های دولتی"، فصلنامه مطالعات روانشناسی تربیتی، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۸۹، صص ۲۲-۱.
- امین صارمی، نوذر (۱۳۸۰) "انحرافات اجتماعی و خرده فرهنگ های معارض"، نشر دانشگاه علوم انتظامی، ۱۳۸۰.
- احمدی، حبیب (۱۳۷۷) *نظریه انحرافات اجتماعی*، شیراز، انتشارات رزه.
- بیرو، آلن (۱۳۶۶) *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه محمد باقر ساروخانی، انتشارات کیهان، ۱۳۶۶.
- خوشه مهری، گیتی و همکاران (۱۳۸۹) "آگاهی و نگرش دانشجویان آموزش عالی علمی-کاربردی جهاد دانشگاهی تهران نسبت به اکستازی"، فصل نامه دانشگاه علوم پزشکی جهرم، دوره هشتم، شماره ۳، ۱۳۸۹ صص ۲۹-۳۳.
- د واس، دی. ای. (۱۳۷۶) *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر نی.
- رحیمی موقر، آفرین و سهمی ایزدیان، الهه (۱۳۸۴) "وضعیت مصرف مواد مخدر در دانش آموزان کشور"، فصل نامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۹ صص ۹-۲۹.
- رحیمی موقر، آفرین و همکاران (۱۳۸۵) "مطالعه مروری وضعیت مصرف مواد در دانشجویان کشور"، فصل نامه پایش سال پنجم، شماره ۲ صص ۸۳-۱۰۴.
- رابرتسون، یان (۱۳۷۴) *درآمدی بر جامعه شناسی*، ترجمه حسن بهروان، تهران، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴.
- رایبگتن، ارل و واینبرگ، مارتین (۱۳۸۳) *رویکردهای نظری هفت گانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه رحمت اله صدیق سروستانی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- رفیعی، حسن و علی پور، فردین (۱۳۹۳) "نگرش دانشجویان کشور به مواد اعتیادآور در سال ۱۳۹۰" مسائل اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۳، صص ۷-۱۹.
- زاده محمدی، علی و سروش فر، زهره و غلامرضا کاشی، فضا و غلامرضا کاشی، فاطمه (۱۳۹۴) "مرور نظام مند تحقیقات سوء مصرف مواد مخدر در نوجوانان" مسائل اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۰۷-۱۳۰.

سختاوت، جعفر (۱۳۸۲) *جامعه شناسی انحرافات اجتماعی*، چاپ سوم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.

سراج زاده، سید حسین و ایرج فیضی (۱۳۸۶ الف) "مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی در سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱"، فصل نامه پژوهشی رفاه اجتماعی سال ششم، شماره ۲۵، صص ۸۵-۱۱۰.

سراج زاده، سید حسین و ایرج فیضی (۱۳۸۶ ب) "عوامل اجتماعی موثر بر مصرف تریاک و مشروبات الکلی در بین دانشجویان"، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۱، پاییز ۱۳۸۶، صص ۸۱-۱۰۲.

سراج زاده، سید حسین (۱۳۸۲) "پیمایش طولی: امکانات و مسائل روش‌شناختی"، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*، سال ۱۲، شماره ۴۴: ۳۹-۶۴.

سراج زاده، سید حسین (۱۳۸۲) *شیوع شناسی مصرف مواد مخدر در دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم در سال ۱۳۸۱-۱۳۸۲*، دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

سلیمی، علی و دلاوری، محمد (۱۳۸۰) *جامعه شناسی کجروی*، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، قم.

سیگل، لاری و جوزف سنا (۱۳۸۱) *بزهکاری نوجوانان*، ترجمه علی اکبر تاج مزینانی و فرامرز ککولی، انتشارات سازمان ملی جوانان، تهران، ۱۳۸۱.

ستوده، هدایت الله (۱۳۸۶) *مقدمه ای بر آسیب شناسی اجتماعی*، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۲.

شرافت، سجاد (۱۳۸۶) *بررسی عوامل موثر بر گرایش روستاییان به مصرف مواد مخدر "مطالعه موردی روستای کلان"* پایان نامه کارشناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.

صدیق سروستانی، رحمت الله (۱۳۶۷) "نظریه های مربوط به کجروی اجتماعی"، نشریه علوم تربیتی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، سال یازدهم، شماره ۱-۲.

ضیاء الدینی، حسن و همکاران (۱۳۸۵) "شیوع سوء مصرف و اعتیاد به مواد و برخی عوامل مرتبط در دانش آموزان سال آخر دبیرستان و پیش دانشگاهی شهر کرمان در سال ۱۳۸۰-۱۳۷۹"، *مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمان*، دوره سیزدهم، شماره ۲ صص ۸۹-۸۴، ۱۳۸۵.

فروتنی، محمد رضا و رضاییان، محسن (۱۳۸۵) "شناخت و سوء مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان شهرستان لارستان"، فصل نامه هجدهم پرستاری ایران، شماره ۴۳، پاییز ۱۳۸۴، صص ۲۱-۳۰.

فراجاد، محمد حسین (۱۳۷۴)/عتیاد، دفتر تحقیقات و انتشارات بدر، ۱۳۷۴.
کلاین برگ، اتو (۱۳۶۸) *روان شناسی اجتماعی*، ترجمه علی محمد کاردان، نشر اندیشه، تهران، ۱۳۶۸.

گیدنز، آنتونی (۱۳۷۴) *جامعه شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی، ۱۳۷۴.
مرجایی، سید هادی (۱۳۸۲) "سنجش و بررسی احساس انومی در میان جوانان"، *مطالعات جوانان*، سال اول، شماره پنجم، ۱۳۸۲، صص ۲۴-۶۰.

محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۸۳) *وندالیسم*، مبانی روان شناسی اجتماعی، جامعه شناسی و روان شناسی رفتار وندالیستی در مباحث آسیب شناسی و کژرفتاری اجتماعی، انتشارات آن، ۱۳۸۳.
ممتاز، فریده (۱۳۸۱) *انحرافات اجتماعی*، نظریه ها و دیدگاه ها، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشار.

هارالامبوس، ابی (۱۳۷۱) *تئوریهای انحرافات*، ترجمه امان الله صفوی، مجله رشد علوم اجتماعی، تهران، دفتر برنامه ریزی و تالیف کتب درسی، وزارت آموزش و پرورش شماره های ۶ و ۷ و ۸ و ۹.

- Graydon.d., ed.d (1997) *The Prediction Of Alcohol And Other Drug Use....*, Dissertation Abstracts International. Vol.57, N.7.
- Nazanin Sani, Mahbuba (2010) "Drug Addiction among Undergraduate Students Of Private Universities In Bangladesh", *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 5: 498-501.
- Martino-McCallister.J.M. (1999) "Alcohol and Drug Use among James Madison University Student'S", Office of Substance Abuse Research, James Madison University, Harrison Burg, Va.
- Newbury- Birch, Dorothy, Walshaw, David and Kamali, Farhad (2001) "Drink and Druge: From Medical Students to Doctors", *Drug and Alcohol Dependence*, 64: 265-270.
- Newbury- Birch, Dorothy, White, Martin and Kamali, Farhad (2000) "Factors Influencing Alcohol and Illicit Drug Use among Medical Students", *Drug and Alcohol Dependence*, 59: 125- 130.
- Petroianu, Andy, Cruz Ferreira Dos Reis, Daniel, Dayrell Silva Cunha, Breno and Machado De Souza, Davi (2010) "Prevalence of Alcohol, Tobacco and Psychotropic Drug Use among Medical Students at The Universidade Federal De Minas Gerais", *Rev Assoc Med Bras* 56 (5): 568-571.

Scott, j. (1995) "Using Household Panel To Study Miro-Social Change",
Innovation: European Journal Of Social Sciences, 8 (1): 61-74.

پیوست

متغیرها	گویه‌ها و پرسش
التزام	حرف پدر و مادر همیشه برایم قابل قبول بود.
	هر وقت مشکلی برایم پیش می‌آمد آنرا با پدر و مادرم در میان می‌گذاشتم.
	دوست نداشتم کاری را انجام بدهم که باعث ناراحتی و شرمندگی خانواده و فامیل شود.
	با افراد فامیل و خویشاوندان احساس صمیمیت و نزدیکی می‌کردم.
	چقدر امید دارید بعد از فراغت از تحصیل ازدواج کنید.
	چقدر امید دارید بعد از فراغت از تحصیل کار و شغل مناسبی پیدا کنید.
	حرف پدر و مادر همیشه برایم قابل قبول بود.
	هر وقت مشکلی برایم پیش می‌آمد آنرا با پدر و مادرم در میان می‌گذاشتم.
مشغولیت	در دوره تحصیل در دانشگاه چقدر در انجمن‌ها و فعالیت‌های علمی فوق برنامه فعالیت دارید؟
	در دوره تحصیل در دانشگاه چقدر در انجمن‌ها و فعالیت هنری و ادبی فعالیت دارید؟
	در دوره تحصیل در دانشگاه چقدر در انجمن‌ها و فعالیت‌های ورزشی فعالیت دارید؟
	در دوره تحصیل در دانشگاه چقدر در انجمن‌ها و فعالیت دینی فعالیت دارید؟
	در دوره تحصیل در دانشگاه چقدر در انجمن‌ها و فعالیت سیاسی فعالیت دارید؟
معاشرت افتراقی	در دوره تحصیل در دانشگاه وقت زیادی صرف درس می‌کنم
	-در میان خانواده شما فردی از مواد مخدر استفاده می‌کند؟
	در میان دوستان شما کسی از مواد مخدر استفاده می‌کند؟
	در میان هم‌اتاقی‌های شما کسی از مواد مخدر استفاده می‌کند؟
	در میان بستگان و افراد فامیل چطور؟
	تا حالا پیش آمده که خویشاوند یا دوستی، شما را به مصرف مواد دعوت کرده باشد؟
	اگر بلی تا چه اندازه در مصرف مواد آنها را همراهی کرده‌اید؟
	به نظر شما مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان شایع است؟
	اگر بلی به نظر شما تا چه اندازه شایع است؟
	به نظر شما مصرف الکل در بین دانشجویان شایع است؟
فرصت‌های افتراقی	اگر بلی به نظر شما تا چه اندازه شایع است؟
	به نظر شما، تهیه مشروبات الکلی در محیط دانشگاه و خوابگاه برای کسی که خواهان آن باشد تا چه حد دشوار است؟
	به نظر شما، تهیه مشروبات الکلی در شهر برای کسی که خواهان آن باشد تا چه حد دشوار است؟
	به نظر شما، تهیه مواد مخدر در محیط دانشگاه و خوابگاه برای کسی که خواهان آن باشد

تا چه حد دشوار است؟	
به نظر شما، تهیه مواد مخدر در شهر برای کسی که خواهان آن باشد تا چه حد دشوار است؟	
امروز شرایط طوری است که آدم به راحتی نمی‌تواند از فرمایش مطمئن باشد.	احساس آنومی
این روزها آدم نمی‌داند واقعا روی چه کسی حساب کند.	
بیشتر متصدیان امور واقعا برای حل مشکلات مردم تلاش می‌کنند.	
تلاش من تاثیری در سرنوشت جامعه ندارد.	
برخلاف چیزهایی که مردم می‌گویند وضعیت آدم‌های معمولی در حال بهتر شدن است	ناکامی عشقی
آیا در طول دوران دانشجویی خود با تجربه شکست عشقی و عاطفی روبرو شده اید به طوری که زندگیتان را مختل کرده باشد.	
در طول دوران دانشجویی (کارشناسی) در هیچ درسی افتاده اید؟	شکست تحصیلی
در طول دوران دانشجویی (کارشناسی) هیچ ترمی مشروط شده اید؟	
معدل کل شما در دوره کارشناسی (تا کنون) چقدر است؟	
گویه‌ها و سوالات	متغیرهای وابسته
آیا در حال حاضر از مواد مخدر و مشروبات الکلی استفاده می‌کنید، (بلی/خیر)، کدامیک از انواع مواد مخدر زیر را مصرف کرده اید و چقدر؟ مواد: مشروبات الکلی، تریاک، ترامادول، هروئین، حشیش، شیشه، ال اس دی، ماری‌جوانا، کوکائین، اکستاسی.	مصرف مواد
گزینه‌های پاسخ: هرگز، ۱ تا ۲ بار، ۳ تا ۹ بار، ۱۰ تا ۲۰ بار و بیش از ۲۰ بار استفاده شد	
آیا تاکنون سیگار کشیده‌اید؟ (بلی / خیر).	مصرف سیگار
تعداد دفعات مصرف در روز؟ هرگز، ۱ تا ۲ نخ در روز، ۳ تا ۹ نخ در روز، ۱۰ تا ۲۰ نخ در روز و بیش از ۲۰ نخ روز.	
کسی که اراده اش قوی باشد با مصرف گاه به گاه تریاک معتاد نمی‌شود.	نگرش نسبت به مواد
مصرف تریاک به هر شکل که باشد برای سلامتی زیانبار است.	
مواد مخدر را حتی یک بار هم نباید تجربه کرد.	
کسی که مواد مخدر مصرف می‌کند در بین مردم آبرو و حیثیت ندارد.	
سیگار کشیدن مقدمه مصرف مواد مخدر است و باید از آن پرهیز کرد.	
مصرف تفریحی و محدود مواد مخدر اشکال ندارد.	
دوستی با فردی که مواد مخدر مصرف می‌کند خطرناک است.	
حشیش اعتیاد آور نیست و نباید از مصرف آن نگران بود.	
مصرف مواد مخدر اگر به اعتیاد منجر نشود اشکالی ندارد.	
وقتی که کسی با غم و اندوه دست بگیربان است، مصرف مواد مخدر می‌تواند او را تسکین می‌دهد.	

عوامل اجتماعی مرتبط با تغییر در نگرش و رفتار دانشجویان نسبت به مواد مخدر

شیشه اعتیادآور نیست و نباید از مصرف آن نگران بود.
اگر جوانی مواد مخدر مصرف کند آینده شغلی و خانوادگی اش را نابود می‌کند.
فشار گروه دوستان برای مصرف مواد مخدر به قدری زیاد است که فرد چاره ای جز تسلیم شدن ندارد.
نباید فریب کسانی را خورد که می‌گویند حشیش اعتیادآور نیست.
نباید فریب کسانی را خورد که می‌گویند شیشه اعتیاد آور نیست.
نوشیدن مشروبات الکلی حرام است و باید جدا با مصرف آن مبارزه کرد.